

ŠÁRKA PORTEŠOVÁ

IDENTIFIKACE A PREDIKCE ÚSPĚŠNOSTI U NADANÝCH A TALENTOVANÝCH JEDINCŮ

Klíčová slova: identifikace, nadání, talent

1. Úvod

Základní a výchozí otázkou výzkumu, rozvoje, a poradenství v oblasti nadání a talentu je otázka záměrného vyhledávání, identifikace nadaných jedinců. Jedná se o zásadní a závažný první krok v práci s nadanými a talentovanými jedinci, zejména dětmi, který těsně souvisí s predikcí jejich úspěšnosti. Díky této skutečnosti se identifikace, jakožto metodologický problém, dostala v posledních letech do popředí výzkumného zájmu psychologů a pedagogů, kteří v dané oblasti aktivně pracují. Na aktuálnost této problematiky ukazuje celá řada skutečností. Jedná se např. o prezentovanou obsahovou analýzu příspěvků, uvedených v rámci konferencí Světového sdružení pro nadané a talentované děti (World Council for Gifted and Talented Children), konaných v letech 1975 – 1991, jež byla provedena Prof. K. Hellerem (Heller, 1993), kde se více než 7% referátů přímo věnuje otázkám a problémům úzce spojeným s identifikací. Rovněž česká Společnost pro nadání a talent (STaN) uspořádala v roce 1992 seminář zaměřený k této problematice, podobně jako Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které uspořádalo k této problematice odborné setkání (Praha, 2000).

2. Problémové oblasti

Přesto všechno nemůžeme konstatovat, že je tento metodologický problém jednoznačně vyřešen. Jedná se totiž o složitou problematiku, do které vstupuje celá řada faktorů, které samotný identifikační proces ovlivňují a determinují a to hned na několika úrovních :

Nejednotnost ve vymezení a definování samotných pojmů „talent“ a „nadání“.
Odlišnost cílů a záměrů, zvolení kritérií pro výběr.

Definování populace.

Zvolení nástrojů pro výběr.

Typy výzkumů, využívané jako zdroj informací pro predikci nadání.

2.1. Nejednotnost ve vymezení a definování samotných pojmů „talent“ a „nadání“

V první řadě je nutné si uvědomit, že každému identifikačnímu procesu musí předcházet vymezení a definování samotného pojetí talentu a nadání. Požadavek úzkého vztahu mezi definicí talentu a identifikačním systémem byl již několikrát explicitně vyjádřen např. Feldhusenem (1993), Hogem (1988) a dalšími. Když si však uvědomíme, že existují desítky definic talentu a nadání je jasné, že se celý problém stává velmi komplikovaným.

Pro názornost rozdílností přístupů uvádím několik kategorií definic, které se využívají jako východiska pro identifikační proces.

K nejstarší kategorii patří definice psychometrické. Pro identifikaci se využívá kvantitativního přístupu a na talent je pohlíženo z hlediska jistého kritéria jako je např. úroveň IQ. Toto pojetí talentu sahá až do doby Termana (1925) a Hollingworthové (1942), kteří přímo srovnávají nadání s vysokou úrovní inteligence měřenou standardizovanými individuálními testy.

K dalším pojetím patří pohled na talent jako na speciální schopnost (Sloboda, 1991). Pojem „talentovaní“ se vztahuje k jedincům, kteří vykazují specifickou schopnost např. v oblasti umění, matematiky, vědy a dalších oblastech.

Multidimenzionální definice integrují několik faktorů, které se na manifestaci talentu podílejí. Podle Hellera (1989) je v těchto případech pohlíženo na nadání jako na individuální (tedy kognitivní a motivační) a sociální zdroje vynikajícího výkonu v jedné či více oblastech. Uvedme například již klasický Renzulliho model (Renzulli, 1986), model Tannenbauma (Tannenbaum, 1983), Gagneho diferenciativní model talentu a nadání (Gagne, 1994) nebo Mnichovský model nadání (Mönks, 1993).

Jednotlivé přístupy se liší:

- v počtu proměnných, kde se na jedné straně počítá pouze s jednou proměnnou či doménou (např. matematický talent) a na straně druhé se uvažuje o širokém komplexu kognitivních proměnných často doplněných velkým množstvím osobnostních vlastností,

- v určení hranice „superiority“, kdy se na jedné straně uvažuje pouze o 1% v populaci (Terman) a na druhé straně existují komplexní přístupy, které uvažují o tom, že každý člověk je nějak nadaný,

- vztahem mezi nadaným a potencionálně nadaným, kdy se stírá rozdíl mezi statickým a dynamickým pohledem na komponenty nebo charakteristiky nadání, kdy není jasný rozdíl mezi skutečným a potencionálním nadáním,

- nejednotností v užívání samotných výchozích pojmů jako je „nadání“ a „talent“ kdy jsou na jedné straně tyto pojmy ostře odlišovány a definovány (Gagne, 1994), jindy jsou vnímány jako synonyma (Dočkal, 1983), případně jsou asociovány s pojmem tvořivosti,

Z výše uvedeného je zřejmé, že tyto skutečnosti výrazně ovlivňují a někdy i zamlžují samotný identifikační proces a to již v samotném začátku.

Rovněž klíčový pojem „excellence“ velmi užívaný v zahraniční literatuře je pojem nedefinovaný a často zavádějící. Sternberg a Davidson (1986) konstatují, že tento pojem není definován v žádném z rejstříků učebnic, týkajících se nadání a talentu. Mezi pojmy „excellence“ (znamenitost) výkonu, „nadprůměrnost výkonu“ a „průměrnost výkonu“ vedou často velmi nejasné a vágně definované hranice, jak na to upozorňuje např. Trost (1993), což zejména negativně ovlivňuje zajištění přesné opakovatelnosti identifikačního procesu.

2.2. *Odlišnost cílů a záměrů, zvolení kritérií pro výběr*

Klíčovou úlohu v identifikačním procesu hraje vytyčení cílů identifikačního procesu. Obecně můžeme říci, že se jedná o:

1. vyhledávání talentů za účelem jejich dalšího rozvoje
2. výzkum talentů za účelem stanovení kritérií úspěšnosti

2.2.1. *Vyhledávání talentů za účelem jejich dalšího rozvoje*

V našich podmínkách bohužel zatím neexistuje velké množství speciálních programů pro nadané a talentované jedince proto můžeme vycházet pouze ze zahraniční literatury.

Výše jsme upozornili na to, že existuje značná nejednotnost v definování pojmů talent a nadání. Tento zásadní problém se většina teoretiků a praktiků snaží překlenout tím, že vytvářejí typologie pojmů nadání výhradně v závislosti na výukovém programu, který má po selekci následovat. Davis a Rimm (1985), rozvádějí Feldhusenův požadavek úzkého vztahu definice nadání a následného identifikačního procesu když konstatují, že je vždy důležité, aby identifikace měla vztah jak k definici nadání, tak i k účelu a cíli vzdělávacího programu.

V těchto případech je osobnost klasifikována jako nadaná za podmínky, že dobře „zapadne“ do konkrétního vzdělávacího programu a nejlépe naplňuje cíl tohoto programu. Z toho ovšem jasně vyplývají velké nároky na vytvoření adekvátní metodologie pro výběr programových účastníků, které si žádá empirické zkoumání těch vlastností, které zabezpečí nejlepší prognózu úspěchu v daném programu (Hany, 1993).

A zde se setkáváme s dalším problémem, který spočívá v determinaci kritéria úspěšnosti. Renzulli (Hany, 1993) uvádí, že v oblasti vzdělávání nadaných neexistuje jednoznačné kritérium úspěšnosti.

Zároveň je zřejmé, že definice samotného pojmu nadání se potom bude lišit v závislosti na druhu programu, který má následovat a opět se zde stírá rozdíl mezi „talentem“ a „nadáním“.

Pro úspěšnou identifikaci a tedy volbu vhodných metod je navíc nutné zvážit i vývojové a osobnostní charakteristiky daného individua. Např. v tzv. akceleračních programech musí dotyčný, většinou se jedná o dítě, pracovat v oblasti svého nadání rychleji než jeho vrstevníci. Rovněž se může jednat o tzv. „přeskakování ročníků“, případně o zahájení školní docházky dříve, než je běžné.

Zde je hned zřejmá nutnost sledovat a výrazně zohledňovat v samotném identifikačním procesu nejen úroveň talentu, ale rovněž i sociální a emocionální úroveň daných adeptů, jež je v tomto případě klíčovou proměnnou identifikace.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že je nutné v procesu identifikace nadaných vždy zvažovat charakteristiky osobnosti, společně s charakteristikami speciálního vzdělávacího programu.

2.2.2 Výzkum talentů za účelem stanovení kritérií úspěšnosti

Empirický výzkum determinant úspěšnosti naráží rovněž na řadu metodologických problémů. Většina studií, se kterými se při takto orientovaných výzkumech setkáváme, je postavena na retrospektivní analýze, kdy je daný jedinec vybírán již na základě svého vynikajícího výkonu v jisté oblasti. Tento přístup bychom mohli označit jako kvalitativní. Na druhé straně existují rovněž prospektivní studie, které jsou připravovány tak, že se výběr zkoumaných jedinců uskutečňuje mnohem dříve, než mohly jedinci, takto předem selektovaní, podat skutečné vynikající výkony. V těchto případech se u zmíněných jedinců sleduje po dlouhé období několik predikčních proměnných a přístup má charakter kvantitativní.

Oba přístupy jsou však značně komplikované. Na metodologické problémy, se kterými je nutno počítat u obou postupů upozorňuje např. Trost (1993). Během retrospektivní analýzy není možné přesně určit míru a důležitost vlivu osobnostních charakteristik jako jsou např. vlastnosti, motivy, sebepojetí na budoucí výkon. Prospektivní studie většinou musí začínat s velmi rozsáhlým vzorkem neselektovaných jedinců, aby vůbec zajistily pravděpodobnost výskytu individuí, kteří později dosáhnou výrazného výkonu. Výhodou těchto výzkumů však nepochybně je, že mohou zachycovat velké množství potencionálně důležitých faktorů a zároveň mají možnost srovnání s náhodnou skupinou. Trost (1993) však konstatuje, že většina prospektivních longitudinálních studií začíná již s přesně selektovanými jedinci, kteří dosahují v jisté schopnosti vysokého skóre, aniž srovnávají získané výsledky s neselektovanou populací. V těchto případech je potom opět velmi obtížné konstatovat, který z faktorů měl jaký vliv.

Oba postupy však narážejí na problém úzkého a neoddělitelného vztahu osobnosti a prostředí, společně s obtížnou měřitelností tohoto vztahu, což výrazně výzkumy prediktability ovlivňuje.

2.3. Definování populace

Definování populace, ze které se má provádět selekce, je dalším důležitým krokem identifikačního procesu. Z hlediska metodologického nastávají komplikace v této fázi zejména tehdy, když identifikační proces nechce opomenou speciální populaci, kam patří například tzv. „handicapovaní nadaní“ jedinci. Jedná se o jedince, kteří na jedné straně vykazují specifické nadání v jedné oblasti, avšak zároveň mají například diagnostikovány specifické poruchy učení (Wright, 1989), případně somatické poruchy jako je nedoslýchavost, slabozrakost...

Další specifickou skupinou, kterou je obtížné metodologicky podchytit je skupina dětí, tzv. „underachievers“. Jedná se o jedince, u nichž existuje značná diskrepance mezi školním výkonem a manifestací jeho skutečné schopnosti.

(Butler – Por 1987), případně dle Mooije (1992) se jedná o diskrepanci mezi potenciálním a aktuálním výkonem.

Z vývojového hlediska je nutné rovněž definovat věk zkoumané populace. K často diskutovaným sporným bodům v identifikaci patří otázka možnosti a zejména vhodnosti testování dětí před zahájením školní docházky. Z vývojového hlediska je zřejmé, že odhalení nadání je možné již v nejtútlejším věku. Otázkou ovšem je, nakolik dítě dostojí dané úrovni i v pozdějším věku.

Mnozí autoři zastávají názor, že identifikované nadání v určitém věku automaticky zaručuje udržení výrazného výkonu po celý další život. Renzulli (1990) výrazně proti této představě protestuje a poukazuje na množství a zejména složitost intervenujících proměnných, které jakékoliv dlouhodobé predikce tohoto druhu činí velmi málo validními.

Je rovněž zřejmé, že výzkumy nadání a talentu by se neměly omezovat pouze na populaci dětskou a adolescentní, jak se často u nás ale i v zahraničí děje. Podle Švancary (1992) vytváří presenium a senium vhodné podmínky pro realizaci vysokých schopností.

2.4. Zvolení nástrojů pro výběr

Jedním z hlavních rozporů, který každý z autorů řeší různým způsobem je preference či míra užití objektivních či subjektivních nástrojů během identifikačního procesu.

Mezi subjektivní nástroje identifikačního procesu patří zejména nominace nadaných učiteli, rodiči a vrstevníky na základě pozorování. Hany (1993) uvádí, že tento proces stále identifikačnímu procesu dominuje.

Je však nutné konstatovat, že názory na adekvátnost rozhodování učitelů v tomto ohledu jsou kontroverzní. Mnoho autorů jako např. Gear, Jacobs, Baldwin například dokládá, že standardizované testy vybírají zcela jiné jedince než jsou ty, které učitelé označují za nadané (Hany, 1993). Na druhé straně např. Feldhusen (1986) tvrdí, že identifikace učiteli je velmi cenným zdrojem poznatků, za předpokladu, že jsou učitelé vybaveni detailními nástroji.

Jiní autoři tvrdí, že úspěšnost a adekvátnost učitelova rozhodování závisí výhradně na jeho vlastním pojetí talentu, další se domnívají, že učitelé jsou schopni dobře nadané identifikovat pouze ve specifických oblastech jako je např. hudební nadání, matematické a to mnohem lépe rychleji a efektivněji, než při použití standardizovaných testů. (Sloboda, 1993).

Heller (1993) v závěrečné zprávě svého longitudinálního výzkumu konstatuje, že pro optimální průběh identifikace je nutno využít všech možných dostupných informací o daných jedincích, které pramení z objektivních i subjektivních zdrojů.

K dalším problémům patří samotné riziko nesprávné identifikace jedinců během statistického šetření. Při statistickém zpracování může vzniknout chyba I. nebo II. druhu, což je možné interpretovat následovně. Chyba I.druhu vzniká v případě, že identifikujeme osobu jako nadanou, která ve skutečnosti nadaná není, chyba II. druhu vzniká naopak při vyloučení nadané osoby z výzkumného vzorku. Pravděpodobnost výskytu těchto chyb je možné ovlivnit zvýšením, pří-

padně snížením rozhodovací hodnoty, jako je např. hodnota IQ. Je však nemožné snižovat riziko obou chyb zároveň.

3. ZÁVĚR

Tento příspěvek si nekladl za cíl prezentovat a srovnat všechny problémové okruhy, se kterými se během identifikačního procesu setkáváme. Z toho, co bylo uvedeno, je však zřejmé, že si daná problematika opravdu zaslouhuje zvýšenou míru pozornosti, jak ze strany teoretiků, tak ze strany odborníků, zejména psychologů a pedagogů, pracujících v praxi. Jedině včasné a kvalitní rozpoznání dispozic, jejich úrovně a stupně rozvoje může být totiž předstupněm cílevědomého rozvoje talentu.

ABSTRACT:

Presented article shows possible methodological problems in identification process of gifted population. Possible problems are grouped in the following areas: definition of "talent" and "giftedness", criteria for selections, definition of population, measuring instruments used for identification and prediction of giftedness. Key researches who systematically work in this field, as well as main theoretical conclusions and statements are presented. The article leads to the conclusion, that the identification is very important process, which should take a place of considerable importance.

LITERATURA

- Butler- Por,N.(1987): *Underachievers at School*. London: Wiley.
- Dočkal, V.(1983): K problémom definovania pojmov nadanie a talent. In: *Čs. Psychologie* 27, č.2, s.120–137.
- Feldhusen, J.F., (1986): A conception of giftedness. In: Sternberg,R.J., Davidson, J.E.(Eds.), *Conceptions of giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge, 112–127.
- Feldhusen, J.F., Jarwan, F.A. (1993):. Identification of Gifted and Talented Youth for Educational Programs. In: Heller, K.A., Mönks, F.J., Passow, H.A.(Eds.): *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford: Pergamon Press.
- Freeman, J. (1985): *The Psychology of Gifted Children*. Chichester: Wiley
- Hany, E.A.: *Methodological Problems and Issues Concerning Identification*. In: Heller, Mönks, F.J., Passow, H.A (1993): *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford: Pergamon Press.
- Heller, K.A., Mönks, F.J., Passow, H.A. (1993) : *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford: Pergamon Press.
- Hollingsworth, L. S. (1942): *Children above 180 IQ Stanford-Binet: Origin and development*. Yonkers-on-Hudson, NY: World Book.
- Husen, T., Postlethwaite, T.N. (1994): *Identification and Programming of the Gifted and Talented*. In: *The International Encyclopedia of Education*, second edition, Vol. 5., Oxford
- Hříbková, L. (1991): Strategie a metody k identifikaci talentu. *Čs. psychologie*, 35, č.1, s. 46–57.
- Renzulli, J.S., (1986): The three-ring conception of giftedness: a developmental model for creative productivity. In: Sternberg, R.J., Davidson, J.E., (Eds.): *Conceptions of giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge, 53–92.
- Rimm, S.,(1987): Why do bright children underachieve ? In: *Gifted Child Today*, November, 30–37.

- Sternberg, R.J., Davidson, J.E. (1986): *Conceptions of giftedness*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tannenbaum, A.J., (1983): *Gifted children: Psychological and educational perspectives*. New York, MacMillan.
- Terman, L. M. (1925): *Genetic Studies of Genius: Vol.1. Mental and physical traits of a thousand gifted children*. Stanford, Stanford University Press.
- Švancara, J. (1992).: *Identifikace a rozvíjení talentu z hlediska integrační funkce osobnosti*. Praha, seminář StaN.

